

**ΕΙΔΟΠΟΙΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ
ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ**

ΥΠΟ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

ΕΙΔΟΠΟΙΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΥΠΟ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Όμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
Τακτικοῦ Μέλους τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀκαδημίας
τῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῶν Τεχνῶν

1. Προλεγόμενα

Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ ἰωβηλαίου ἔτους 2000 πραγματοποιήθηκαν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, δύο ἀξιολογώτατες πανορθόδοξες θεολογικὲς συνάξεις. Πρόκειται ἀφ' ἑνὸς γιὰ τὸ Διεθνὲς Θεολογικὸν Συνέδριον «*Ὁρθοδοξία 2000: Παρελθὸν - Παρὸν - Μέλλον*», πού μὲ πρωτοβουλίαν καὶ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος συνεκλήθη στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὴν 4ῃ ἕως τὴν 8ῃ Μαΐου 2000, καὶ ἀφ' ἑτέρου γιὰ τὸ Πανορθόδοξον Συμπόσιον, πού μὲ πρωτοβουλίαν καὶ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ἑλληνορθοδόξου Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων πραγματοποιήθηκε στὴν Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τὴν 11ῃ ἕως τὴν 19ῃ Ἰουνίου 2000 μὲ θέμα «*Ἡ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν τρίτην μετὰ Χριστὸν χιλιετίαν*».

Στὶς δύο αὐτὲς λαμπρὲς συνάξεις πολλοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ θεολογικοῦ δυναμικοῦ τῶν διαφόρων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν μὲ ἀξιόλογες εἰσηγήσεις, παρεμβάσεις καὶ διαλογικὲς συζητήσεις παρουσίασαν πολλὲς πτυχεὲς τοῦ ὀρθοδόξου θεολογικοῦ στοχασμοῦ, στὶς ὁποῖες ἦσαν ἐκδηλα μερικὰ θεμελιώδη εἰδοποιὰ γνωρίσματα τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας. Τὰ κυριώτερα ἐκ τῶν γνωρισμάτων τούτων παρουσιάζομεν εὐσυνόπτως κατωτέρω:

2. Ὁ κατοπτρικὸς χαρακτὴρ τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας

Ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία εἶναι κατανόησις, οἰκείωσις, μορφοποίησις

καὶ μετάδοσις τῶν προβαλλομένων ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή καὶ τὴν ὄλη (ἀποστολικὴ καὶ πατερικὴ) *Τετὰ Παράδοσι* ἀληθειῶν τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ μὲ στοχασμὸν, ὁ ὁποῖος ἔχει τρόπον τινὰ ἀνακλαστικὸν καὶ κατοπτρικὸν χαρακτῆρα, διότι ἀνακλᾷ τὰ ὄρωμενα στὸ κάτοπτρο τῆς ψυχῆς τοῦ πιστοῦ, ὁ ὁποῖος βιώνει ἐμπειρικῶς τὶς ἀποκαλυπτόμενες θεῖες ἀλήθειες. Ὁ κατοπτρικὸς αὐτὸς στοχασμὸς εἶναι δυνατός, διότι στὸ θρησκευτικὸ βίωμα ἔχομε τὴν ἄμεση ἐσωτερικὴ θέα καὶ ἐμπειρία τοῦ πολυμεροῦς γεγονότος τῆς αὐτοαποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ, ἢ ὁποία γίνεται εἴτε μὲ τὰ «ἐνσημαινόμενα» στὸ βιβλίον τῆς ὑλικῆς καὶ τῆς λογικῆς κτίσεως· εἴτε μὲ προσιτές στὴν ἀνθρωπίνην διάνοια ὑπερυποκειμενικὲς καὶ μεταδόσιμες ἀναλογικὲς ἢ συμβολικὲς ἔννοιες, κρίσεις καὶ διατυπώσεις, τὶς ὁποῖες χρησιμοποιεῖ καὶ αὐτὴ ἡ γλῶσσα τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως ἢ τῶν ἐρμηνευτῶν τῆς· εἴτε μὲ τὰ θεῖα δρώμενα μέσα στὴν Ἱστορία τοῦ ἔργου τῆς σωτηρίας.

Πὰ τὴν μερικὴ γνῶσι –ὄχι τῆς οὐσίας, ἀλλὰ τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ– ἐκ τῶν ὄρωμένων στὸ βιωματικὸ κάτοπτρο τῆς ψυχῆς κάνουν λόγον οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ *Μ. Ἀθανάσιος* λ.χ. τονίζει τὴν ἄμεση βιωματικὴ θρησκευτικὴ ἐμπειρία. Ἐν πρώτοις «ἔχομεν διὰ τῶν τῆς κτίσεως ἔργων τὸν Δημιουργὸν μὴ ἀγνοεῖν» καὶ «ἔστιν ἂν ἀπὸ τῶν φαινομένων τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν καταλαβεῖν, τῆς κτίσεως ὡσπερ γράμμασι διὰ τῆς τάξεως καὶ ἀρμονίας τὸν ἑαυτῆς δεσπότην καὶ ποιητὴν *σημαινούσης καὶ βοώσης*» (Migne Ἐ.Π. 25, 116-117 καὶ 25, 69). Ἄλλ’ ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει τελειότερον τὸν Θεὸν μέσα στὴν ψυχὴ του, διότι ἔχει πλασθῆ κατ’ εἰκόνα καὶ καθ’ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ. Ἡ ὁδός, πὺν ἄγει στὸν Θεό, ὄχι «πύρρωθεν ἢ ἔξωθεν ἡμῶν ἐστίν· ἀλλ’ ἐν ἡμῖν ἐστίν» (αὐτ., 60-61). Ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ἀποβάλλῃ «τὸν ἐπιχυθέντα ρύπον τῆς ἁμαρτίας», τότε μέσα στὴν ψυχὴ του «ὡς ἐν *κατόπτρῳ*» ἔχει τὴν θέαν τῆς θείας πραγματικότητος (αὐτ., 68-69).

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ θεολογικὴ διδασκαλία τοῦ *Μ. Βασιλείου*, ὁ ὁποῖος πιστεύει, ὅτι «ἀπερινόητος ἄνθρωπου φύσει καὶ ἄρρητος παντελῶς ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀποδέδεικται» (Migne Ἐ. Π. 29, 544-545). Παρὰ ταῦτα, εἶναι δυνατόν ὁ ἄνθρωπος νὰ γνωρίσῃ ἐμμέσως ἢ ἀμέσως τὴν ὑπαρξὶ τοῦ Θεοῦ καὶ μερικὲς ἐνεργειῆς Του τόσο ἐκ τῆς ἐποπτείας τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ὅσον καὶ ἐκ τῆς θεωρίας τῆς ἐσωτερικῆς πνευματικῆς πραγματικότητος. Ὁ κόσμος «τῷ ὄντι ψυχῶν λογικῶν διδασκαλεῖον καὶ θεογνωσίας ἐστὶ παιδευτήριον, διὰ τῶν ὄρωμένων καὶ αἰσθητῶν χειραγωγίαν τῷ νῷ παρεχόμενος πρὸς τὴν *θεωρίαν τῶν ἀοράτων*» (αὐτ., 16). Ἐπειτα, ὅπως γνωρίζομε κατ’ ἄμεσον τρόπον

πολλές πτυχές τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος, «τὰς ὄψεις χρωμάτων ἢ σχημάτων, ἀκοὴν ψόφων τε καὶ φωνῶν, ὄσφρησιν ἀτμῶν εὐωδῶν τε καὶ δυσωδῶν, γεῦσιν χυμῶν καὶ χυλῶν, ἀφήν μαλακῶν καὶ σκληρῶν ἢ θερμῶν καὶ ψυχρῶν», ἔτσι μὲ τίς νοητικὴς μας δυνάμεις εἴμεθα κατὰ ἄμεσον τρόπον «τῶν νοητῶν ἐπίβολοι» καὶ ἔχομε τὴ θεὰ μέσα μας «οἶονει μικρῶ τινι διακόσμῳ τῆς μεγάλης τοῦ Κτίσαντος σοφίας». Καὶ ἐὰν τώρα, κατὰ τὴν ἐπίγεια ζωὴ μας, «τὰς σκιάς καθορῶμεν ὡς ἐν κατόπτρῳ, ὕστερον ἀπαλλαγέντες τοῦ γεώδους σώματος τούτου καὶ ἀφθαρτον ἐπενδυσάμενοι καὶ ἀθάνατον, τούτων τὰ ἀρχετυπα κατοψόμεθα» (Migne Ἐ.Π. 32, 265 ἔξ. καὶ 31, 213 - 216).

Καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς τονίζει ὅτι γνωρίζομεν τὸν Θεὸν ἀτελῶς στὰ ἔργα του, ὅπως γνωρίζομεν τὸ ἀπαύγασμα τοῦ ἡλίου στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ὕδατος: «Ταῦτα γὰρ Θεοῦ τὰ ὀπίσθια, ὅσα μετ' ἐκείνου ἐκείνου γνωρίσματα, ὡσπερ αἱ καθ' ὕδάτων ἡλίου σκιαί καὶ εἰκόνας ταῖς σαθραῖς ὄψει παραδεικνῦσαι τὸν ἡλίον, ἐπεὶ μὴ αὐτὸν προσβλέπειν οἷόν τε, τῷ ἀκραιφνεῖ τοῦ φωτὸς νικῶντα τὴν αἴσθησιν» (Migne Ἐ.Π. 36, 29 καὶ 36 - 37).

Κατὰ τὸν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης ὁ Θεὸς εἶναι «οὐ μόνον ἀνθρωπίνης, ἀλλὰ καὶ ἀγγελικῆς καὶ πάσης ὑπερκοσμίου καταλήψεως ὑψηλότερος, ἀφραστός τε καὶ ἀπερινόητος καὶ ἀνεκφώνητος καὶ πάσης τῆς διὰ λόγων σημασίας ἀνώτερος» (Migne Ἐ.Π. 45, 461). Παρὰ ταῦτα, ἡ θεὰ τοῦ κόσμου ἐνισχύει τὴν πίστι, διότι «βοᾷ τὸν ποιητὴν ἢ κτίσις, αὐτῶν τῶν οὐρανῶν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ *δηγομένων*». Ἀπὸ τὰ φαινόμενα διδασκόμεθα, ὅτι «θεία δύναμις ἔντεχνός τε καὶ σοφὴ τοῖς οὐσιν *ἐμφαινόμενη* καὶ διὰ πάντων ἤκουσα, τὰ μέρη συναρμόζει τῷ ὅλῳ καὶ τὸ ὅλον συμπληροῖ ἐν τοῖς μέρεσιν» (Migne Ἐ.Π. 46, 25). Ὅπως στὰ ἀνθρώπινα δημιουργήματα «ὄρᾳται οὐχ ἡ φύσις τοῦ τεχνιτεύσαντος, ἀλλὰ μόνον ἡ τεχνικὴ ἐπιστήμη, ἣν ὁ τεχνίτης τῇ κατασκευῇ ἐναπέθετο· οὕτω καὶ πρὸς τὸν ἐν τῇ κτίσει βλέποντες κόσμον, ἔννοιαν οὐ τῆς οὐσίας, ἀλλὰ τῆς σοφίας τοῦ κατὰ πάντα σοφῶς πεποιηκότος ἀνατυπούμεθα» (Migne Ἐ.Π. 44, 1265). Ἄλλ' ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης τονίζει, ὅτι δὲν ὑπάρχει μόνον μία γνῶσις τοῦ Θεοῦ, ποὺ ἀπορρέει ἐκ τῆς θεᾶς τοῦ ὑπεραισθητοῦ μέσα στὸ αἰσθητό, ἀλλὰ καὶ μία –ἀτελὴς βεβαίως– ἄμεση διαισθητικὴ καὶ ἐνορατικὴ θεὰ τοῦ Θεοῦ στὸ ἐσωτερικὸ βίωμα, διὰ τοῦ ὁποῖου ἡ ψυχὴ καὶ στὴν παρούσα ζωὴ βιώνει τὴν μακαριότητα τοῦ οὐρανοῦ καὶ περιπίπτει σὲ θεία καὶ νηφαλία «μέθη» (B. Altaner, *Patrologie*³, Freiburg im Br. 1951, σ. 264). «Ὁ τὴν ἑαυτοῦ καρδίαν ἀποκαθήρας ἐν τῷ ἰδίῳ κάλλει τῆς θεᾶς φύ-

σεως καθορᾶ τὴν εἰκόνα... Τῶν γὰρ τῆς ἰδίας φύσεως ἀγαθῶν ὁ Θεὸς ἐνετύπωσε τῇ σῆ κατασκευῇ τὰ μιμήματα, οἷόν τινα κηρὸν σχήματι γλυφῆς προτυπώσας... Εἰ οὖν ἀποκλύσειας πάλιν δι' ἐπιμελείας βίου τὸν ἐπιπλασθέντα τῇ καρδίᾳ σου ρύπον, ἀναλάμπει σοι τὸ θεοειδὲς κάλλος... Οὐκοῦν ὁ ἑαυτὸν βλέπων ἐν ἑαυτῷ τὸ ποθούμενον βλέπει» (Migne Ἑ.Π. 44, 1269-1272). «Τῆς ὑλικῆς ἀχλύος τῶν τῆς ψυχῆς ὀμμάτων ἀφαιρεθείσης, ἐν καθορᾶ τῇ τῆς καρδίας αἰθρία τηλαυγῶς βλέπεις τὸ μακάριον θέαμα. Τοῦτο δέ ἐστι τίς Καθαρότης, ὁ ἀγιασμός, ἡ ἀπλότης, πάντα τὰ τοιαῦτα τὰ φωτοειδῆ τῆς θείας φύσεως ἀπαντάσματα, δι' ὧν ὁ Θεὸς ὁρᾶται» (αὐτ.). Οἱ ἐρχόμενοι σὲ ἄμεση ἐπαφή μετὸν Θεὸ διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ βιώματος «μεθύουσι, τὴν πιότητα τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ πίνοντες καὶ τῷ χειμάρρῳ τῆς τρυφῆς ποτιζόμενοι» (Migne Ἑ.Π. 44, 989).

Σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ σχετικὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου *Αὐγουστίνου*, ὁ ὁποῖος δέχεται ὅτι ὁ κύκλος τῆς πίστεως εἶναι πολὺ εὐρύτερος ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Ὁ Θεός, ὡς λέγει, «ineffabilis est, facilius dicimus, quid non sit, quam quid sit» (Enarr. in Ps. 85, n. 12). Παρὰ ταῦτα ἡ γνησία θρησκευτικὴ γνῶσις συνίσταται εἰς μίαν –ἀτελεῆ μὲν, ἀλλὰ δημιουργοῦσαν πλήρη βεβαιότητα– ἄμεση, μυστικὴ καὶ διαισθητικὴ γνῶσις τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία εἶναι τελείως διαφοροτικὴ ἀπὸ κάθε διανοητικὴ καὶ θεωρητικὴ γνῶσις. Πὰ τὸν ἰ. πατέρα ὑπάρχει ἓνα «videre, sentire, tangere Deum» (Augustinus Magister, Congrès International Augustinien – Extrait des communications, Paris 1954, σ. 411. Περισσότερα σχετικῶς βλ. στὴ μελέτη: Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Ὁ ἅγιος Αὐγουστίνος καὶ ἡ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας, Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. «Ἐκκλησία», Ἀθῆναι 1955).

Ἀξιόλογη εἶναι καὶ ἡ σχετικὴ διδασκαλία, ποὺ ὑπάρχει στὰ ἔργα τοῦ *Ψευδο-Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου* (περὶ τὰ τέλη τοῦ ε' αἰῶνος). Τὸ Θεῖον κεῖται ἐπέκεινα πάσης λογικῆς κατανοήσεως. Παρὰ ταῦτα ἡ Θεολογία στοχάζεται ἰδίως μετ' ἀποφατικούς προσδιορισμούς. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τελείως ἀπρόσιτος στὸν ἄνθρωπο, διότι αὐτὸς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀννηρωθῆ μυστικῶς πρὸς τὸ θεῖον, νὰ ἐποπτεῦσῃ αὐτὸ καὶ νὰ ἐνωθῆ μετ' αὐτὸ διὰ τῆς ἐκστάσεως. Ἡ μυστικὴ θεολογία τοῦ *ΨΔιονυσίου*, ἡ ὁποία ἀναπτύσσει περαιτέρω τὰ δειγματοληπτικῶς μνημονευθέντα μυστικὰ στοιχεῖα τῆς θεολογίας τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἐπέδρασε τὰ μέγιστα ὄχι μόνον στὴν ἑλληνικὴ μυστικὴ θεολογία –λ.χ. τοῦ *Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου*, τοῦ *Γρηγορίου Παλαμᾶ*, τοῦ *Νικολάου Καβάσιλα*, τῶν *Ἑσυχαστῶν*–, ἀλλὰ καὶ στὴν δυτικὴ θε-

ολογική σκέψι καὶ θρησκευτική ζωὴ (Ad. von *Harnack*, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, Tübingen⁴ 1910, τόμ. I, σ. 824).

Ἡ μυστική διάστασις δὲν λείπει οὔτε ἀπὸ τῆ Θεολογία Ἰωάννου τοῦ *Δαμασκηνοῦ* (ἀ ἡμῖσι ἡ αἰῶνος), ὁ ὁποῖος χρησιμοποίησε μὲν τὴ Λογική καὶ τὴν Ὀντολογία τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ τονίζει ὅτι ὁ Θεὸς κατὰ τὴν οὐσία Του εἶναι ἀπρόσιτος στὴν ἀνθρωπίνη διάνοια. «Τοῦτο μόνον αὐτοῦ (τοῦ Θεοῦ) καταληπτόν, ἡ ἀπειρία καὶ ἡ ἀκαταληψία». Παρὰ ταῦτα, ὁ Θεὸς «οὐκ ἀφῆκεν ἡμᾶς ἐν παντελεῖ ἀγνωσίᾳ», ἀλλὰ «κατὰ τὸ ἐφικτόν ἡμῖν τὴν ἑαυτοῦ ἐφανέρωσε γνῶσιν», διότι ἀφ' ἐνός «αὐτὴ ἡ κτίσις καὶ ἡ ταύτης συνοχή τε καὶ κυβέρνησις τὸ μεγαλεῖον τῆς θείας ἀνακηρύττει φύσεως» καὶ ἀφ' ἑτέρου «πᾶσιν ἡ γνῶσις τοῦ εἶναι Θεὸν ὑπ' αὐτοῦ φυσικῶς ἐγκατέσπαρται». Τὰ καταφατικῶς ἀποδιδόμενα στὸν Θεὸ κατηγορήματα δὲν φανερῶνουν τὴν οὐσία τοῦ θεοῦ, «ἀλλὰ τὰ περὶ τὴν φύσιν» Αὐτοῦ (Migne Ἐ.Π. 94, 789 ἔξ. Ἰωάννου *Καρμίου*, Ἡ δογματικὴ διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Ἀθήναι 1940, σσ. 18-20).

Γενικῶς ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογικὴ Γνωσιολογία ἐπισημαίνει, ὅτι «ἐκτὸς τῆς κατ' αἴσθησιν ἐμπειρίας καὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς ἐρειδομένης διανοητικῆς ἐργασίας ὑπάρχει καὶ ἕτερα πηγὴ γνώσεως, τ.ἔ. ἡ ἐσωτερικὴ ἐμπειρία, τὸ ἐσωτερικὸν βίωμα, ἡ ἄμεσος πνευματικὴ θεά, ἡ διαίσθησις καὶ ἐνόρασις» (Εὐαγγελίου Δ. Θεοδώρου, Κριτικὴ Εἰσαγωγή εἰς τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων Θρησκείας καὶ Γνώσεως, Ἀθήναι 1955, σ. 65).

2. Τὰ νοητικὰ στοιχεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας

Ἦδη στὰ ἀνωτέρω λεχθέντα ἔγινε φανερόν, ὅτι ὁ μυστικὸς χαρακτήρ τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας δὲν ἐξοβελίζει τὸν στοχαστικὸν χαρακτήρα καὶ τὰ νοητικὰ στοιχεῖα αὐτῆς. Ἡ πίστις, πὺν εἶναι τρόπον τινὰ ἀπάντησις τοῦ ἀνθρώπου καὶ κατ' ἐξοχὴν τοῦ θεολόγου στὴν Ἀποκάλυψι τοῦ Θεοῦ, συνδέεται ἀναποφεύκτως ὄχι μόνον μὲ τὴν συναισθηματικὴ καὶ βουλευτικὴ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν νοητικὴ σφαῖρα, διότι τὸ πιστεῦσθαι καὶ τὸ διανοητικῶς στοχαζόμενον ἀνθρώπινο ὄν εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτό. Συμφώνως πρὸς τὶς ἐκφράσεις τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου, ἡ ἐν τῷ Χριστῷ ἀνακεφαλαίωσις τῶν οὐρανίων καὶ ἐπιγείων ὄντικῶν πραγματικότητων, τὸ «ἀνακεφαλαίωσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τὰ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς» (Ἐφ. α', 10) σημαίνει ὄχι ἄρνησι, ἀλλὰ κατάφασι καὶ ἐξευγενισμό, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τοῦ ἐμφύτου λογικοῦ στοχασμοῦ, ἀκόμη καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀριστοτελικοῦ «θαυμάζειν», πὺν ὁδηγεῖ στὸ «ἐξετάζειν». Ἐὰν κάθε πι-

στός ἔχη τὸ –ἔστω προεπιστημονικό– θεολογεῖν καὶ φιλοσοφεῖν, πολὺ περισσότερο ὁ ἐπιστήμων θεολόγος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποξενωθῆ ἀπὸ τὴν ἔμφυτη ἀνθρωπολογικὴ τάσι τοῦ «διανοεῖσθαι», τοῦ «θεολογεῖν», τοῦ «φιλοσοφεῖν».

Ἡ ἐνότης τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς προσωπικότητος, πού ἐκφράζεται στὸ «ἐγώ», συντελεῖ ὥστε καὶ ἡ διάνοια νὰ συμμετέχη σὲ κάθε βίωμα. Ἔτσι, ἡ γινώσκουσα συνείδησις, μὲ ἐσωτερικὴ νομοτέλεια καὶ ἀναγκαιότητα, προσπαθεῖ νὰ εἰσδύσῃ λογικῶς στὸ περιεχόμενο τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος καὶ αὐτῆς τῆς μυστικῆς ἐμπειρικῆς θεοπτίας καὶ νὰ προχωρήσῃ ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῆς συγκεκριμένης βιώσεως τοῦ Ἁγίου στὴ σφαῖρα τῆς ἀφηρημένης ἐννοίας Αὐτοῦ, ἀπὸ τὴν βιωματικὴ ἐμπειρία τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ στὴ λογικὴ προσπέλασι αὐτῶν.

Ἡ θρησκευτικὴ πίστις μορφοποιεῖται καὶ ἐκφράζεται πρῶτα - πρῶτα μὲ «ὄντολογικὲς κρίσεις» καὶ διατυπώσεις (π.χ. «ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνεξιχνίαστη καὶ ἀκατάληπτη οὐσία Του ὁ Θεὸς ἔχει προσιτὲς στὴν ἀνθρωπίνῃ ἐμπειρία ἄκτιστες ἐνυπόστατες ἐνέργειες»). Ἡ ἀποκάλυψις σ' ἐμᾶς τῶν ἀκτίστων θείων ἐνεργειῶν ἐπιτρέπει τὴ μορφοποίησι τοῦ περιεχομένου τῆς θρησκευτικῆς πίστεως εἴτε καὶ μὲ ἄλλες «ὄντολογικὲς κρίσεις» (π.χ. «ὁ Θεὸς εἶναι παντοδύναμος, παντογνώστης, πανταχοῦ παρών»), εἴτε μὲ «ἀξιολογικὲς κρίσεις», πού ἀποδίδουν στὸν Θεὸ ἀξιολογικὰ κατηγορήματα καὶ ἠθικὲς ιδιότητες (λ.χ. «ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος, πανάγαθος», εἶναι τὸ «ὑψιστον ἀγαθόν», τὸ «πανυπερτέλειον κάλλος»). Ἡ ἱστορία τῆς πατερικῆς θεολογίας, τοῦ ἀντιαιρετικοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἀποδεικνύει πόσον ὁ θεολογικὸς νοητικὸς στοχασμὸς συνετέλεσε στὴν ἀνάπτυξι καὶ διατύπωσι τῶν δογμάτων.

Βεβαίως, στὴν Θεολογία ἡ ἐννοια τοῦ Θεοῦ εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴ ἐννοια τοῦ Θεοῦ, μολοντί ἀμφότερες οἱ ἐννοιες ἔχουν ἀναφορικότητα καὶ τείνουν πρὸς τὸ ἴδιο ἀντικείμενο. Ὁ Θεὸς τῆς Μεταφυσικῆς δὲν εἶναι ὁ προσωπικὸς Θεὸς τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας, πρὸς τὸν Ὅποῖο λέγομε «Σὺ» ἢ «Κύριε» ἢ «Πάτερ»· δὲν εἶναι ὁ Θεὸς τῆς σωτηρίας. Ἐὰν ὁ Θεὸς τῆς Φιλοσοφίας εἶναι ἓνα ἀντικείμενο τῆς διανοίας, ἀντιθέτως ὁ Θεὸς τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας εἶναι ὑποκείμενον, πού ἔρχεται σὲ σῶζουσα βιωματικὴ σχέσι πρὸς τὸν ἄνθρωπο.

3. Ἡ ἐρμηνευτικὴ μέθοδος τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας

Ἡ νοητικὴ διάστασις τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας γίνεται φανερὴ

στή χρῆσι διαφόρων μορφῶν ἐρμηνευτικῆς μεθόδου. Γνωστὲς εἶναι λ.χ. οἱ μορφές τῆς κριτικῆς τοῦ κεμένου καὶ τῆς ιστοριογραμματικῆς ἢ τῆς συμβολικῆς καὶ ἀλληγορικῆς ἢ τῆς ιστορικοκριτικῆς ἢ τῆς ιστορικογενετικῆς ἢ τῆς μορφοϊστορικῆς μεθόδου.

Σήμερον, ὅπως σὲ ὄλες τὶς Πνευματικὲς Ἐπιστῆμες, κατὰ παρόμοιον τρόπο καὶ στὴ Θεολογία, σημαντικὴ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῶν αἰτημάτων τοῦ ἀναπτυχθέντος τὶς τελευταῖες δεκαετίες φιλοσοφικοῦ ρεύματος τῆς Ἐρμηνευτικῆς, τὸ ὁποῖον ἀσκεῖ τόσο μεγάλην ἐπίδρασιν, ὥστε ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας νὰ κἀνη λόγον γιὰ «ἐρμηνευτικὴν στροφὴν» (hermeneutical turn) τοῦ φιλοσοφεῖν καὶ τῆς μεθοδολογίας τῶν Πνευματικῶν Ἐπιστημῶν.

Ἐνα ἀπὸ τὰ αἰτήματα τῆς Φιλοσοφικῆς Ἐρμηνευτικῆς, ποὺ ἀνεκδοιάστως γίνεται δεκτὸν καὶ ἀπὸ τὴν Θεολογία, εἶναι ὅτι στὸ ἔργον τῆς ἐρμηνείας εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ψυχικὴ συνήχησις, δηλαδὴ τὸ νὰ πάλλωνται καὶ συνηχοῦν μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἐρμηνευτοῦ ἀξιολογικὲς χορδὲς ἀνάλογες πρὸς ἐκεῖνες, ποὺ πάλλωνταν μέσα στὴν ψυχὴ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δημιούργησαν τὰ ἐρμηνευόμενα ἔργα. Ἐτσι καὶ ὁ δέκτης τοῦ ἐρμηνευτοῦ θεολόγου πρέπει νὰ εἶναι συντονισμένος στὴν ἰδίᾳ ἐκείνη συχνότητα, τὴν ὁποία χρησιμοποιοῦσαν οἱ πνευματοκίνητοι πομποὶ ἢ ἀναμεταδότες τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως καὶ τῆς θεολογικῆς σοφίας τοῦ παρελθόντος.

Ἐπειτα ἡ Φιλοσοφικὴ Ἐρμηνευτικὴ ἐνισχύει τὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία, διότι τονίζει ὅτι θεμέλιον τῆς ἐρμηνείας εἶναι τὸ ὅλον τῆς πνευματικῆς παραδόσεως τοῦ ἐρμηνευτοῦ. Π' αὐτό, γιὰ νὰ ἀποφεύγωμε στὴν Θεολογία τὸν μεθοδολογικὸν ἐρασιτεχνισμόν καὶ τὸν ἐρμηνευτικὸν δὶλεταντισμὸν τοῦ ὑποκειμενισμοῦ, πρέπει νὰ μελετᾶμε καὶ ἀξιολογοῦμε τὶς ἐρμηνευόμενες πτυχὲς τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως καὶ τῆς Ἱστορίας τῆς σωτηρίας ὅχι ὡς μεμονωμένους πνευματικὲς ἐκφάνσεις, ἀλλ' ὡς τμήματα τῆς ὁλότητος τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως, μέσα στὴν ὁποία οἱ ἐκφάνσεις αὐτὲς ἐντάσσονται ὀργανικῶς. Ὁ Ἀριστοτέλης θὰ τόνιζε ὅτι τὸ ὅλον προηγεῖται τοῦ μέρους καὶ ὅτι τὰ μέρη εἶναι ὑποταγμένα στὸ ὅλον καὶ κατανοοῦνται μόνον ὀρώμενα μέσα στὰ πλαίσια καὶ στὴν ὁλότητα τῶν συναρτήσεών τους. Ἐπομένως, ἡ ὀρθὴ ἐρμηνευτικὴ κατανόησις ἔρχεται ἐκ τῆς θεωρήσεως τοῦ ὅλου, τὸ ὁποῖον προσδιορίζει τὰ μέρη καὶ θέτει τὴ σφραγίδα του σ' αὐτά. Ὑπὸ τοιαύτην ὀπτικῇ γωνίᾳ πρέπει σὸν οἰκουμενικὸν μας διάλογον μὲ τοὺς Προτεστάντες νὰ τονίζωμε ὅτι τὸ «sola scriptura» εἶναι ἀστήρικτον, διότι καὶ αὐτὸς ὁ Κανὼν τῶν βιβλίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἰδίως τῆς

Καινῆς Διαθήκης ἀποκρυσταλλώθηκε μέσα στὰ πλαίσια καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασην τοῦ ὅλου τῆς ἀποστολικῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως.

Ἡ Ἑρμηνευτικὴ τῶν Friedrich Daniel Ernst *Schleiermacher*, Wilhelm *Dilthey*, Martin *Heidegger*, Hans Georg *Gadamer* κ.ἄ. ἐπισημαίνει ὅτι τὸ βιούμενο ὄλον προσδιορίζει τὴν «προκατανόησι» (*Vorverständnis*) μέσα στὸν λεγόμενο «ἐρμηνευτικὸ κύκλο» (*hermeneutischer Zirkel*). Ἡ τελικὴ κατανόησις γίνεται μὲ κυκλικὴν πνευματικὴν κίνησι. Μὲ τὴν «προκατανόησι» μας ἐκ τῆς ἐμπειρικῆς βιώσεως τῆς Θ. Ἀποκαλύψεως ζητοῦμε νὰ κατανοήσωμε τὰ ἐρμηνευόμενα. Ἐκ τῆς ἐπαφῆς μας μὲ αὐτὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστῇ κάποια ἀλλαγὴ ἢ «προκατανόησις» μας. Μὲ τὴν νέα διαμόρφωσι τῆς «προκατανοήσεως» μας στρεφόμεθα ἐκ νέου στὰ ἐρμηνευόμενα κ.ο.κ.

Εἶναι περιττὸν νὰ ἐπισημάνωμεν, ὅτι ἀπαιτεῖται μεγάλη προσοχὴ στὴ χρῆσι τῆς ὑπερβολικῶς προβαλλομένης σήμερον ἀπὸ τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν «Οἰκουμενικῆς Ἑρμηνευτικῆς», διότι μέσα στὴ διαδικασίᾳ αὐτῆ τῆς ἐνεργοποιήσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ «ἐρμηνευτικοῦ κύκλου», –ἐὰν δὲν μένωμε σταθεροὶ στὸν θεμελιώδη πυρῆνα τῆς «προκατανοήσεως» γιὰ τὴν παράδοσι τῆς πρώτης χιλιετίας τοῦ Χριστιανισμοῦ–, ἐλλοχεύει πάντοτε ὁ κίνδυνος τοῦ διεκκλησιαστικοῦ συγκρητισμοῦ. Παρόμοιοι καὶ μεγαλύτεροι κίνδυνοι ὑπάρχουν στοὺς «διαθηρησκευτικούς διαλόγους», ὅταν μὲ τὴ χρῆσι τοῦ «ἐρμηνευτικοῦ κύκλου» παραθεωροῦνται ὑφιστάμενες οὐσιώδεις διαφορὲς μεταξὺ τῶν Θρησκευτῶν καὶ προωθῆται ἢ κακῶς νουμένη «νέα τάξις» τῆς θρησκευτικῆς «παγκοσμιοποιήσεως».

4. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς χαρακτὴρ τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας

Τὸ ἐκ τοῦ ὅλου τῆς βιουμένης παραδόσεως ἐρμηνευτικὸ ἔργο τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας καθιστᾷ ἔκδηλον τὸν ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα αὐτῆς. Ὁ Θεὸς τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας βιώνεται ὅπως Αὐτὸς παρουσιάζεται στὴν αὐτοαποκάλυψί Του μὲ τὴ φανέρωσι τοῦ μυστηρίου τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ μὲ τὴν προοδευτικῶς χωροῦσα Ἱστορία τῆς σωτηρίας, ἢ ὅποια συνεχίζεται νὰ πραγματοποιεῖται μέσα στὴν Ἐκκλησίᾳ. Ἡ Θεολογία, ὅταν δὲν ἐκφυλίζεται μὲ συρρίκνωσι σὲ ἐπαγγελματικὸ θρησκευτολογικὸ ἐνδιαφέρον, εἶναι πάντοτε ἐκκλησιαστικὴ ἐπιστήμη τῆς πίστεως, πού διαρκῶς καλλιεργεῖται καὶ τροφοδοτεῖται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίᾳ, ἐμψυχώνει τὸ ἁγιαστικὸ καὶ ποιμαντικὸ ἔργο τῆς καὶ ὑποβοηθεῖ διαρκῶς αὐτὴν πρὸς αὐτοκριτικὴν καὶ ἀναζωπύρησιν τῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τῆς ἀληθινῆς τῆς ταυτότητος.

Ὁ ἐκκλησιαστικός χαρακτήρ τῆς Θεολογίας σημαίνει ἀποφυγὴν πάσης στατικότητος καὶ ἀπολιθώσεως, διότι προϋποθέτει δυναμικὴν ἀντιπαράθεσιν πρὸς τὶς διάφορες χωροχρονικὰς συνθήκας καὶ πολιτισμικὰς καταστάσεις, ὑπὸ τὶς ὁποῖες ἡ Ἐκκλησία μὲ τὸν θεανθρώπινο χαρακτήρ᾽ αὐτῆς συνεχίζει τὴν ἀνακαινιστικὴν καὶ νικηφόρα πορεία τῆς μέσα στὸν κόσμον.

Ἡ ἐκκλησιολογικὴ διάστασις τῆς Θεολογίας εἶναι ἀπόδειξις περὶ τοῦ ὅτι πρόκειται ὄχι μόνον γιὰ ἀφηρημένη, θεωρητικὴ, διανοητικὴ ἐνασχόλησι περὶ τὴν ὑπερβατικὴν θείαν πραγματικότητα, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἱστορικὴν ἐπιστήμη, πού στρέφει τὸ θεολογικὸ στόχαστρο πάνω σὲ μοναδικὰ ἱστορικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι γιὰ τοὺς πιστοὺς παρελθόντα καὶ παρωχημένα, ἀλλὰ –μέσα στὴν «Ἀνάμνησιν» τῆς λειτουργικῆς καὶ μυστηριακῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας– ἔχουν καὶ στὸ παρὸν μυστηριώδη παρουσίαν καὶ ὀδηγοῦν τοὺς πιστοὺς στὴ βίωσι τοῦ «λειτουργικοῦ χρόνου» καὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι σωτηριῶδες καὶ ἀπολυτρωτικὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ συνεχίζεται καὶ γίνεται ἐνεργὸν στὸ ἐκάστοτε «σήμερον». Π' αὐτὸ ἡ λέξις «σήμερον» καὶ ἐνεστωτικὰς ἐκφράσεις χρησιμοποιοῦνται καὶ ἐπαναλαμβάνονται συνεχῶς στὰ λειτουργικὰ κείμενα. Ἐπομένως, ἡ Ἱστορία τῆς σωτηρίας εἶναι τὸ κατ' ἔξοχὴν ἀντικείμενον τοῦ θεολογικοῦ στοχασμοῦ. Ἡ Θεολογία μᾶς δείχνει τὴν μυστικὴν πύλην, ἀπὸ τὴν ὁποῖα ὁ ἄνθρωπος καὶ μέσα στὶς ἐπίγειας ἱστορικὰς συναρτήσεις ἀντικρῦζει τὸ γλυκοχάραμα τῆς «ὀγδὸς ἡμέρας» τῆς δημιουργίας.

Ἡ προβολὴ τῆς ἐσχατολογικῆς διαστάσεως εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας, ἡ ὁποῖα τονίζει ὅτι πᾶσα πτυχὴ τῆς Ἱστορίας αὐτῆς ἔχει οὐσιωδῶς χαρακτήρα ἐπαγγελίας, πού ἀφυπνίζει τὴν ἐλπίδα γιὰ τὸ μέλλον. Ἡ Θεολογία ποτὲ δὲν πρέπει νὰ ἀποξενώνεται ἀπὸ τὸ ἀναπαλλοτρίωτον αὐτὸ δομικὸ στοιχεῖον τῆς, πού ὑποβοηθεῖ τὴν καρποφόρον καὶ ἐπαναστατικὴν ἐνεργοποίησιν τῆς Χριστοκεντρικῆς ἐσχατολογικῆς ἐλπίδος μέσα στὰ ἐκάστοτε ἱστορικὰ πλαίσια.

Ἡ ἐνεργοποίησις τοῦ ἐν Χριστῷ νέου αἰῶνος γίνεται μέσα στὰ τοπικὰ καὶ χρονικὰ πλαίσια τοῦ παλαιοῦ. Ἐπομένως, ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία καθιστᾷ συνειδητόν, ὅτι ἡ «καινὴ κτίσις» (Β' Κορ. ε', 17) ἐν Χριστῷ δὲν ἔχει μόνον κατακόρυφον κατεύθυνσιν πρὸς τὸν οὐρανόν, ἀλλὰ καὶ ὀριζοντία συνάρτησιν πρὸς τὶς βαθύτερας νοσταλγίας καὶ τοὺς ὀραματισμοὺς τῶν συνανθρώπων. Μάλιστα, ὅσον περισσότερο τὰ ἀνακαινισμένα μέλη τῆς Ἐκκλησίας ἀνυψώνονται ἀληθινὰ πρὸς τὸν οὐρανόν, τόσο ὁ ὀπτικὸν πεδίου, πού παρουσιάζεται εἰς αὐτὰ μὲ τὸν

εὐρυγώνιο φακὸ τῆς Θεολογίας, γίνεται εὐρύτερο καὶ καλεῖ τοὺς πιστοὺς καὶ κατ' ἔξοχὴν τοὺς θεολόγους νὰ πραγματοποιοῦν διάλογο μὲ τοὺς ἄλλους (διάλογο διαφωτιστικὸ ἢ λυτρωτικὸ ἢ παραμυθητικὸ ἢ κριτικὸ).

Ἡ διαλογικὴ συνάντησις τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας μὲ τίς ἄλλες ἐπιστῆμες ὠφελεῖ σημαντικῶς καὶ τὴν ἰδίᾳ, διότι σ' αὐτὲς βρῖσκει πάντοτε ὁμόλογα, ὁμογενῆ καὶ ὁμοιογενῆ μέσα ἐκφράσεως τοῦ μηνύματός της καὶ ἀνιχνεύει τρόπους ἀνανεώσεως τῶν μεθόδων καὶ τῆς στρατηγικῆς τῆς ἀνακαινιστικῆς διακονικῆς, ἠθικοκοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἐργασίας τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ὅποια δὲν πρέπει νὰ παραμεληθῆται καὶ περιθωριοποιηθῆται.

5. Ὁ ἐπιστημολογικὸς καὶ πανεπιστημιακὸς χαρακτῆρ τῆς Ὁρθόδοξου Θεολογίας

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα συνάγεται, –ὡς ἰδιαίτερος ἐπισημάνθηκε στὸ Πανορθόδοξο Συμπόσιο τῶν Ἱεροσολύμων–, ὅτι ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογικὴ Ἐπιστῆμη, ἀπὸ ἀποψι ἐπιστημολογικῶν γνωρισμάτων καθόλου δὲν ὑστερεῖ σὲ σύγκρισι πρὸς τοὺς ἄλλους ἐπιστημονικοὺς κλάδους.

Ὅλες οἱ ἐπιστῆμες εἶναι ἰσοτίμες πρωτίστως ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐκάστη ἐξετάζει ἓνα τμῆμα τῆς ὕλικῆς ἢ πνευματικῆς ἢ ἱστορικοκοινωνικῆς ἢ πολιτισμικῆς πραγματικότητος. Τὸ ὅτι ἡ πραγματικότης αὐτὴ περιλαμβάνει καὶ ἀόρατες ἢ ὑπερβατικὰς θεῖες ἐνέργειες· τὸ ὅτι περιλαμβάνει ὑπερφυσικὰ γεγονότα· τὸ ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ πιστευτέα ἀποκαλύπτουν μίαν νέαν πραγματικότητα, ἢ ὅποια δὲν εἶναι δυνατόν νὰ περιληφθῆ στὸ σύστημα τῶν ἐνδοκοσμικῶν λογικῶν κατηγοριῶν ἢ τοῦ μηχανοκρατικοῦ «ντετερμινισμοῦ» καὶ τῆς φυσικῆς αἰτιοκρατίας –αὐτὰ δὲν εἶναι ἀποχρῶντες λόγοι, γιὰ ν' ἀρνηθοῦμε τὰ γεγονότα αὐτά. Μέσα στὸν ὕλικοπνευματικὸ κόσμον εἶναι δυνατόν νὰ ἀνατεῖλῃ καὶ ἀναπηδήσῃ μία καινούρια πραγματικότης, ὅταν ἐνεργῇ ἀμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας αὐτὸς ὁ παντοδύναμος Κυβερνήτης τοῦ σύμπαντος.

Ἐξ αὐτῶν εἶναι δυνατόν νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι, ὅπως μέσα στὸ Πανεπιστήμιον ἔχει τὴ θέσι του εἴτε ὁ φυσιογνώστης, ὁ ὁποῖος μελετᾷ ἓνα τμῆμα τῆς πραγματικότητος, πού περιλαμβάνει ἀκόμη καὶ τὰ κοινούπια, τοὺς κοριοὺς, τίς κατσαρίδες, τίς τσουκνίδες καὶ τὰ ἀγκάθια, εἴτε ὁ χημικὸς, πού ἐρευνᾷ ἀκόμη καὶ δυσώδεις ἢ δηλητηριώδεις χημικὰς οὐσίες, εἴτε ὁ ἐγκληματολόγος, πού στρέφει τὸ ἐνδιαφέρον του στὴν πραγματικότητά τῆς ἐγκληματικότητος, κατὰ παρόμοιον τρόπο

καὶ ὁ θεολόγος ἔχει τὴ θέσι του μέσα στὸ Πανεπιστήμιο, ἐφ' ὅσον καὶ αὐτὸς στοχάζεται γιὰ ἓνα ἀναμφισβήτητο τμῆμα τῆς πραγματικότητος, ὄχι μόνον γιὰ τὸ ὑπερβατικὸ «ὄντως ὄν», ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ πανανθρώπινο ἐσωτερικὸ πνευματικὸ σύμπαν, τὸ ὁποῖο –κατὰ τὸν Γκαϊτε– εἶναι πολὺ εὐρύτερο τοῦ ἐξωτερικοῦ ὕλικου σύμπαντος. Μάλιστα ὁ θεολόγος στρέφει τὸ ἐνδιαφέρον του στὸ εὐγενέστερο τμῆμα τῆς πραγματικότητος, πού εἶναι οἱ βαθύτερες ἀνάγκες τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, ἢ πανανθρώπινη τάσις γιὰ τὴν ὑπερνίκησι τοῦ πόνου, τῆς πνευματικῆς δουλείας, τῆς ἐνοχῆς, τοῦ θανάτου, ἢ τάσις γιὰ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴν ἀληθινὴ πνευματικὴ ἐλευθερία καὶ αὐτονομία μέσα στὰ πλαίσια τῆς θεονομίας, ἢ στροφή πρὸς τὸν Θεόν, ἢ ὁποῖα γιὰ τὸν μὴ ἐκφυλισμένο ἄνθρωπο εἶναι ἀνάλογη πρὸς τὴν στροφή τοῦ ἡλιοτροπίου πρὸς τὸν ἥλιο καὶ τῆς μαγνητικῆς βελόνας πρὸς τὸν βορρᾶ.

Τὸ ὅτι ἡ Θεολογία προϋποθέτει πίστι καὶ βιωματικὴ ἐμπειρία δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν Ἐπιστημολογία, ἢ ὁποῖα ὁλονέν καὶ περισσότερον κατανοεῖ ὅτι τὸ αἴτημα γιὰ ἔλλειψι προϋποθέσεων στὴν ἐπιστήμη εἶναι ψευδαίσθησις καὶ αὐταπάτη καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐπιστημονικὸς καὶ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς τελείως ἀπροϋπόθετος, χωρὶς προϋποθέσεις, χωρὶς ὠρισμένες a priori ἀρχές (principia). Τέτοιες προϋποθέσεις εἶναι λ.χ. ὁ διῦποκειμενικὸς ὀρίζων κατανοήσεως, πού αἰσθητοποιεῖται στὴν χρησιμοποιουμένη γλῶσσα, καὶ ἡ ἀναλόφευκτη συνένωσις τοῦ «καθαροῦ λόγου» μὲ τὸν «πρακτικὸ λόγον», πού προϋποθέτει ἠθικὴν προαίρεσιν καὶ ἐλευθερίαν ἐπιλογῆς καὶ ἀποφάσεως.

Καὶ σ' αὐτὲς τὶς Φυσικὲς Ἐπιστῆμες εἶναι ἐκδηλὴ ἢ παρουσία τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ a priori. Ὁ ἄνθρωπος τόσον ὡς πνευματικὸ γινῶσκον ὑποκείμενον μὲ ὠρισμένες a priori λογικὲς κατηγορίες, ὅσον καὶ ὡς ὄν πού ἀντιλαμβάνεται μὲ περιορισμένης δυναμικότητος αἰσθητήρια ὄργανα, διαμορφώνει καὶ αὐτὰ τὰ «ἀντικειμενικά» πορίσματα τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν. Τὰ πορίσματα αὐτὰ δὲν εἶναι περιγραφῆς μιᾶς φύσεως, τὴν ὁποία θεώμεθα καὶ κατανοοῦμε αὐτὴν καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ –κατὰ τὶς διακηρύξεις τοῦ κορυφαίου φυσικοῦ *W. Heisenberg*– μάλλον «περιγραφῆς τῶν σχέσεών μας πρὸς τὴ φύσι» καὶ «τοῦ παιγνιδιοῦ τῆς ἀνταλλαγῆς (Wechselspiels) μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ φύσεως», περιγραφῆς μιᾶς καταστάσεως γνώσεως, «μέσα στὴν ὁποία δὲν εἶναι πλέον δυνατὴ ἀντικειμενικοποίησις (Objektivierung) τοῦ φυσικοῦ φαινομένου».

Καὶ οἱ Ἱστορικὲς Ἐπιστῆμες σήμερα, ὅπως ἔχει τονισθῆ ἰδιαίτέρως ἀπὸ τὸν *H. - G. Gadamer*, ἀξιολογοῦν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα συχνὰ μὲ προϋποθέσεις, πού διαμορφώνονται ἀπὸ τὴν παράδοσι καὶ ἀπὸ τὴν

ἐμπειρία τοῦ παρόντος. Συχνά ἡ ἀξιολόγησις τῶν ἱστορικῶν γεγονότων γίνεται πάνω στήν προκρούστεια κλίνη κάποιας ἰδεολογίας (λ.χ. τῆς μαρξιστικῆς). Τά πρὸς διερεύνησι ἱστορικὰ ἀντικείμενα δὲν ἔχουν πάντοτε ἀντικειμενικὸ καὶ τελεσιδίκως προσδιωρισμένο περιεχόμενο. Τὸ περιεχόμενο αὐτὸ σχηματίζεται προοδευτικῶς μὲ μίαν ἀθροιστικῶς ἀποκτωμένη ἱστορικὴ γνῶσι καὶ κριτικὴ ἀντιπαράθεσι διίσταμένων πολλὰς φορὰς ἱστορικῶν ἐπιστημάνσεων καὶ ἀξιολογήσεων.

Ἄν ἔχη λοιπὸν θέσι μέσα στὸ Πανεπιστήμιο ἡ μελέτη τέτοιων ἀμφιβόλων ἀντικειμένων ἱστορικῆς ἐρεύνης, πολὺ περισσότερον ἔχει τὴ θέσι τῆς ἡ μελέτη ἀδιασείστων ἱστορικῶν γεγονότων, γιὰ τὰ ὅποια, ὅπως λ.χ. γιὰ τὶς ἐμφανίσεις τοῦ Ἀναστάσιου Κυρίου, ὄχι ἓνας ἢ δύο, ἀλλὰ πολλοὶ αὐτόπτες καὶ αὐτήκοοι μάρτυρες ὑπέγραψαν μὲ τὸ αἷμα τους τὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ἀλήθεια τῶν γεγονότων. Δὲν εἶναι ὁ Χριστὸς τοῦ κηρύγματος ἡ γενεσιουργὸς αἰτία τοῦ Ἰησοῦ τῆς Ἱστορίας, ἀλλ' ἀντιθέτως ὁ Ἰησοῦς τῆς Ἱστορίας εἶναι ἡ γενεσιουργὸς αἰτία τοῦ περὶ Χριστοῦ κηρύγματος.

Οἱ ὑποκειμενικὲς προϋποθέσεις εἶναι περισσότερον ἔκδηλες σὲ ἄλλους ἐπιστημονικοὺς κλάδους, λ.χ. στήν ἐρμηγεία τῶν πολιτισμικῶν φαινομένων, στίς Κοινωνικὲς Ἐπιστῆμες, στήν Ψυχολογία καὶ πρὸ παντὸς στήν Ψυχολογία τοῦ βάθους, στήν Ψυχιατρικὴ καὶ κατ' ἐξοχὴν στήν ὅλη Φιλοσοφία, ἡ ὅποια, προσπαθώντας νὰ συναρμολογήσῃ τὰ τελικὰ πορίσματα διαφόρων ἐπιστημῶν σὲ ἓνα ἀρχιτεκτονημένο ἐνιαῖο ὄλο, ἀπαλλαγμένο ἀπὸ ἀντιφάσεις, ρυμουλκεῖται συχνὰ ἀπὸ τὴ δημιουργικὴ ποιητικὴ φαντασία, ἀπὸ θετικὲς ἢ ἀρνητικὲς ἠθικὲς παρορμήσεις, ἀπὸ ποθογέννητη (γεμάτη ἀπὸ ἐπιθυμία) σκέψι (wishful thinking), ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικότητα, τὴν προσωπικότητα, τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ζωὴ τοῦ φιλοσόφου. Κατὰ τὸν Fichte, «ἡ φιλοσοφία τοῦ καθενὸς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ποιότητα τοῦ χαρακτῆρός του καὶ ἡ ἱστορία τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων εἶναι ἡ ἱστορία τῆς καρδιάς». Ὁ Spranger εἶπε: «Δεῖξε μου σὲ ποιὲς ἀξίες πιστεύεις, γιὰ νὰ σοῦ πῶ ποιὰ εἶναι ἡ κοσμοθεωρία σου». Ὡστε καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ Φιλοσοφία εἶναι κατὰ μέγα μέρος ἔκφρασις τοῦ ἐσωτερικοῦ πλούτου τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς προσωπικῆς ζωῆς τοῦ φιλοσόφου. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιὰτί ὅλες οἱ φιλοσοφικὲς κοσμοθεωρίαι καὶ βιοθεωρίαι εἶναι ἀειθαλεῖς. Πάντοτε ὑπάρχουν συγγενικὲς ψυχές, πού σκέπτονται ἢ ζοῦν κατὰ τρόπον συμβατὸν πρὸς αὐτές.

Ὅλα αὐτὰ ἐξηγοῦν γιὰτί στὸν αἰῶνά μας μέσα στίς ἐλεύθερες χῶρες ἔχει ἐκλείψει ὁ θόρυβος ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἤθελαν τὴν ἔξωσι

τῆς Θεολογίας ἐκ τῶν Πανεπιστημίων, ἰσχυριζόμενοι ὅτι αὐτὴ ὡς θεμελιουμένη πάνω στὴν πίστι δὲν ἔχει δῆθεν θέσι μέσα στὴν ἐπιστημονικὴ οἰκογένεια. Ἡ Θεολογία ἀπὸ ἄποψι ἐπιστημολογικὴ ἔχει ὅλα τὰ εἰδολογικὰ γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν οἱ ἐπὶ μέρους ἐπιστῆμες, ἐνῶ ἀπὸ ἄποψι ὀριζοντίας διαστάσεως τοῦ περιεχομένου αὐτῆς ἔχει ἕκτασιν καὶ εὐρύτητα ἀνάλογη πρὸς τὴν τῆς Φιλοσοφίας. Μάλιστα ὑπερακοντίζει αὐτὴν ἀναμφιβόλως στὴν κατακόρυφη κατεύθυνσι, διότι, ὡς εὐστόχως ἔλεγεν ὁ ποιητῆς Geibel, «τὸ τέρμα τῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ γνωρίζωμεν, ὅτι πρέπει νὰ πιστεύωμεν».

Τὸ ὅτι ἡ Θρησκεία δὲν περιορίζει τὴ δυνατότητα διεξαγωγῆς γνησίας ἐπιστημονικῆς ἐρευνῆς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ συντριπτικὴ πλειονοψηφία τῶν κορυφαίων ἐκπροσώπων καὶ αὐτῶν τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν ὑπῆρξαν ἀναμφισβητήτως θρησκευτικὲς προσωπικότητες. Ἡ Θεολογία ἔδωκε μεγάλη ὠθησι πρὸς ἀνάπτυξι τῶν ἐπιστημῶν, βεβαιώνοντας ὅτι «Κύριος... ἔδωκεν ἀνθρώποις ἐπιστήμην ἐνδοξάζεσθαι ἐν τοῖς θαυμασίοις αὐτοῦ» (Σοφ. Σειράχ λη', 6). Στὸ ἔργο μας «Πανεπιστήμιον καὶ Θεολογία» ἐξετάζομε τὶς σχέσεις τῆς Θεολογίας πρὸς τὶς Φυσικὲς Ἐπιστῆμες, τὴν Ἰατρικὴν, τὶς Φιλολογικὲς ἐπιστῆμες, τὴν Φιλοσοφία, τὴν Αἰσθητικὴν ἢ Φιλοσοφία τοῦ Ὁραίου, τὴν Ἠθικὴν, τὶς Ἀνθρωπολογικὲς Ἐπιστῆμες, τὴ Βιολογία, τὰ διάφορα εἶδη τῆς Ψυχολογίας, τὴν Παιδαγωγικὴν, τὴν Πολιτειολογία ἢ Φιλοσοφία τοῦ Κράτους, τὶς Οἰκονομικὲς Ἐπιστῆμες, τὴν Κοινωνιολογία, τὸ Δίκαιον, τὴν Τεχνολογία καὶ τὴ Μελλοντολογία.

Ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία, ἀποφεύγοντας τὸν ἀπομονωτισμὸν, εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἡ ζωτικὴ ἐντελέχεια, πού θὰ ἐμπυχνῶνῃ τὰ πανεπιστημιακὰ ἰδρύματα, γιὰ νὰ εἶναι αὐτὰ ὄχι μόνον διδακτικὰ καὶ ἐρευνητικὰ κέντρα, ἀλλὰ καὶ φυτώρια πνευματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ προβληματισμοῦ, ὑγιοῦς κοσμοθεωρητικοῦ καὶ βιοθεωρητικοῦ αὐτοπροσανατολισμοῦ καὶ πολιτιστικῆς προόδου ὑπὸ τὴν ἐνοποιὸ ἐπίδρασι τοῦ ὀρθοδόξου πνεύματος.

Σημείωσις:

Πὰ τὶς ἀπόψεις, πού ἀναπτύσσονται στὴν ἀνωτέρω δοκιμακὴ μελέτη βλ. περισσότερα στὰ ἐξῆς ἔργα, στὰ ὁποῖα σημειώνεται ἡ ἑλληνικὴ καὶ ξένη βιβλιογραφία: *Εὐαγγέλιον Δ. Θεοδώρου*, Κριτικὴ Εἰσαγωγή εἰς τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων Θρησκείας καὶ Γνώσεως, Ἀθήναι, 1955. *Τοῦ ἰδίου*, Ἡ Αἰωνία Ἀλήθεια, Ἀθήναι 1960. *Τοῦ ἰδίου*, Σχέσεις Χριστιανισμοῦ καὶ Ἐπιστήμης, ἐν Ἀθήναις 1966. *Τοῦ ἰδίου*, Ἐγχειρίδιον Φιλοσοφίας, Τεύχος Α' (Εἰσαγωγικὰ - Γνω-

σιολογία - Γενική Ἀξιολογία), ἐν Θεσσαλονίκη 1967. *Τοῦ ἰδίου*, Θρησκεία καὶ Φυσικαὶ Ἐπιστῆμαι, Ἀθήναι, 1971. *Τοῦ ἰδίου*, Χριστιανισμὸς καὶ Πολιτισμὸς, Ἀθήναι, 1980. *Τοῦ ἰδίου*, Ἡ φαινομενολογία τῶν σχέσεων Θεολογίας καὶ Φιλοσοφίας, Ἀθήναι, 1983. *Τοῦ ἰδίου*, Ὅρθες καὶ ἐσφαλμένες ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἔννοια καὶ τὸ ἔργο τῆς Φιλοσοφίας, Ἀθήναι, 1986. *Τοῦ ἰδίου*, Πανεπιστήμιον καὶ Θεολογία, Ἀθήναι, 1987.